

УДК 81'276.6'42(045)

П. Ю. Макаревич – аспірант Маріупольського державного університету, асистент кафедри грецької мови та перекладу

До питання визначення поняття “політичний медіа-дискурс”

Роботу виконано на кафедрі російської філології та перекладу МДУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей поняття “дискурс”, опису головних положень походження, історії та розвитку цього поняття, а також різних підходів до визначення та характеристики терміна. Описано класифікації дискурсу за різними критеріями і зроблено спробу на їх основі виділити окремі типи дискурсу. За результатами дослідження зроблено висновок, що політичний медіа-дискурс має достатньо визначальних рис, щоб його виділити в окремий тип дискурсу.

Ключові слова: дискурс, таксономія дискурсу, інституціональний дискурс, політичний дискурс, медіа-дискурс, політичний медіа-дискурс.

Макаревич П. Ю. К вопросу об определении понятия “политический медиа-дискурс”. Статья посвящена исследованию особенностей понятия “дискурс”, описанию главных положений касательно происхождения, истории и развития данного понятия, а также различных подходов к определению и характеристике термина. Описываются классификации дискурса по различным критериям и сделана попытка на их основании выделить отдельные типы дискурса. На основании результатов исследования сделан вывод, что политический медиа-дискурс наделен достаточным количеством отличительных признаков, чтобы его выделили в отдельный тип дискурса.

Ключевые слова: дискурс, таксономия дискурса, институциональный дискурс, политический дискурс, медиа-дискурс, политический медиа-дискурс.

Makarevych P. Y. To the Definition of Concept “Political Media Discourse”. The article under consideration is devoted to the study of the discourse concept peculiarities. It dwells on the main points of the concept’s origin, history and development and deals with different approaches to the definition and identification of the concept of discourse. The author describes the discourse classification based on different criteria and tries to distinguish different discourse types in compliance with those criteria. It is concluded that the political media discourse has enough distinctive features to be defined as a separate discourse type.

Key words: discourse, discourse taxonomy, institutional discourse, political discourse, media-discourse, political media-discourse.

Постановка наукової проблеми та її значення. Представники різних гуманітарних наук упродовж ХХ ст. приділяли значну увагу різностороннім дослідженням мови як основи пізнання людини і світу. Така тенденція спровокувала так званий “лінгвістичний поворот” у філософії і різних суспільних дисциплінах, який, у свою чергу, завдяки інтенсивному поширенню ідей і термінології постмодернізму та семіотики в інтелектуальних колах наприкінці 1960-х рр. перетворився на “дискурсивний поворот”.

Останнім часом спостерігається значне зростання інтересу мовознавців та представників інших гуманітарних наук до питань теорії та практики дискурсивних досліджень, методології дискурс-аналізу, вивчення різноманітних дискурсивних практик. Існують напрацювання у сфері розвитку наукових комунікацій з проблем дискурсивних досліджень, у яких відведено значне місце всебічному розгляду та аналізу тих або інших різновидів дискурсу.

Поняття дискурсу закріпилося в сучасній науці й окреслюється дедалі чіткіше завдяки численним дослідженням його сутнісних характеристик.

Мета роботи полягає в узагальненні різних підходів до визначення поняття “дискурс”, дослідженні та класифікації цього явища різних учених, а також уточнення поняття “політичний медіа-дискурс”.

Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких **завдань**: дослідити поняття “дискурс” на основі матеріалів теоретичних досліджень у сфері дискурс-аналізу та інших дисциплін; сформулювати загальне визначення на основі наявних; визначити критерії класифікації дискурсів; уточнити поняття “політичний медіа-дискурс” на основі класифікацій дискурсу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дискурс – одне з найскладніших понять сучасних гуманітарних досліджень, яке не можна чітко визначити. Один із класиків дискурс-аналізу Т. Ван-Дейк відзначає, що поняття дискурсу є розпливчати́м і його важко визначити (подібно до понять мови, суспільства, ідеології), а саме такі поняття, зазвичай, стають найбільш популярними [2].

Загалом можна виділити три основні класи використання цього терміна, що відповідають різним національним традиціям і розробкам конкретних авторів.

Вживання терміна “дискурс” у лінгвістиці, що належать першому класу, досить різноманітні, але в цілому в них узагальнено спроби уточнити і розвинути традиційні поняття мови, тексту і діалогу. З одного боку, дискурс розглядають як вписане в комунікативну ситуацію мовлення, з іншого – сприймають як структуру діалогової взаємодії. Разом із цим підкреслюють динамічний характер дискурсу, що дає змогу відрізнити поняття дискурсу від традиційного уявлення про текст як статичну структуру. За визначенням Н. Д. Арутюнової, дискурс – це “зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними й ін. чинниками; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія” [10, 136]. Отож, з лінгвістичного погляду, дискурс поєднує в собі сам текст як окремий вербалізований результат мовлення й екстралінгвістичний контекст, у якому він функціонує. Як відзначає О. Й. Шейгал, “мова як абстрактна знакова система реально існує у вигляді дискурсу, точніше – дискурсів” [9, 15]. О. Й. Шейгал розглядає дискурс як цілісну мовну дію з семіологічних позицій, тим самим системно описуючи функціонуючу мову, мову у дії [9, 15]. Дискурс можна розглядати як комунікативну ситуацію, що охоплює свідомість комунікантів і текст, який створюється в процесі спілкування. У дискурсі віддзеркалено фрагменти дійсності – зовнішня щодо дискурсу ситуація, що є змістовним предметом, темою спілкування, і комунікативне середовище або ситуація [5, 16].

Другий клас вживань терміна “дискурс” – соціологічні – передбачає прагнення уточнити традиційні поняття стилю й індивідуальної мови. Дискурс описує спосіб говоріння, підрозділяючись на конкретні різновиди на основі певних параметрів [10, 137].

У третьому розумінні “дискурсом” називається особливий ідеальний вигляд комунікації, здійснюваний максимально віддалено від соціальної реальності, традицій, для критичного обговорення й обґрунтування поглядів і дій учасників комунікації [10, 137].

Поняття “дискурс” з’явилося у нас разом з поняттям дискурс-аналізу, який ігнорує не лише межі кожного конкретного тексту, але і дисциплінарні розмежування, набуваючи статусу міждисциплінарного дослідницького напряму, що оформився на межі соціолінгвістики і лінгвокультурології, але ввібрав у себе прийоми і методи різних наук гуманітарного профілю: мовознавства, риторики, філософії, психології, політології, соціології і т. ін. [8, 11].

Об’єкт дискурс-аналізу – дискурс у всіх його розуміннях і проявах; на сучасному етапі однією з основних проблем дискурсивного аналізу є таксономія дискурсу.

У межах соціолінгвістичного підходу до визначення і використання терміна “дискурс”, дискурси класифікують за незалежними один від одного параметрами.

Так, класифікація дискурсів за модусом заснована на зіставленні усного і письмового дискурсу, що пов’язане з каналом передачі інформації: при усному дискурсі канал акустичний, при письмовому – візуальний. Відмінність у каналі передачі інформації має важливі наслідки для процесів усного і письмового дискурсу. По-перше, в усному дискурсі породження і розуміння відбуваються синхронізовано, а в письмовому – ні, адже існує різниця між моментом створення вихідного повідомлення і його надходженням реципієнтові. По-друге, при письмовому дискурсі, на відміну від усного, контакту між мовцем і адресатом у часі й просторі в нормі немає (тому люди і вдаються до письма). Окрім двох зазначених різновидів дискурсу, слід згадати ще один – уявний, при якому людина користується мовою, не виробляючи при цьому ні акустичних, ні графічних слідів мовної діяльності. В цьому випадку мова також використовується комунікативно, але одна й та ж особа є і мовцем, і адресатом. Через відсутність спостережуваних проявів уявний дискурс досліджений менше, ніж усний і письмовий.

Із позицій учасників спілкування (соціолінгвістичний підхід) всі види дискурсу розподіляються на особистісно-орієнтовані та статусно-орієнтовані. Особистісно-орієнтований дискурс виявляється у двох основних сферах спілкування – побутовій і буттєвій. Статусно-орієнтований дискурс зво-

диться до зразків вербальної поведінки, що склалися в суспільстві щодо закріплених сфер спілкування. Він може мати інституційний і неінституційний характер, залежно від того, які суспільні інститути функціонують у соціумі в конкретний історичний проміжок часу [3, 457].

Інституційним дискурсом є спілкування в заданих межах статусно-ролевих стосунків, що виділяється на підставі двох ознак: мети й учасників спілкування [3]. Будь-який інституційний дискурс використовує певну систему професійно-орієнтованих знаків або має власну субмову (спеціальну лексику, фразеологію) [9, 367]. Людина вступає у той або інший дискурсивний простір не лише в певній соціальній ролі (що містить або має на увазі і чинник сфери спілкування чи тип соціального інституту), але і з певною метою. Інституційний дискурс виявляється гранично широким поняттям, що охоплює і мовну систему (її специфічно орієнтовану на обслуговування цієї ділянки комунікацій частину), і мовну діяльність (сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників), і текст.

Різновиди дискурсу визначаються також різними жанрами. Поняття “жанр” спочатку використовували лише в літературознавстві для розрізнення видів літературних творів, однак пізніше цей термін набув ширшого розуміння, тому нині його використовують і в дискурсивному аналізі. Вичерпної класифікації жанрів не існує, але як приклад можна навести побутовий діалог (бесіду), розповідь (нарратив), інтерв'ю, репортаж, доповідь, політичний виступ, проповідь, вірш, роман тощо. Жанри мають деякі досить стійкі характеристики, проте проблеми мовної специфіки жанрів розроблено недостатньо.

Поряд із жанровою класифікацією дискурсу існує також класифікація за функціональним стилем (побутовий, науковий, офіційний, публіцистичний, художній) [6, 234].

Заслугує на увагу виділення як об'єкт аналізу нових типів дискурсу, здійснюване на основі різних параметрів. Дослідники зосереджують увагу на різних видах дискурсу – економічному, медійному, науковому і т. п.

Загалом будь-який вигляд дискурсу має низку обов'язкових і додаткових характеристик, що сукупно ідентифікують його видову приналежність. На основі сукупності подібних якостей (модус, жанр, стиль і т. п.) в інституційному дискурсі виділяють такі види, як, наприклад, політичний, адміністративний, судовий, військовий, педагогічний, релігійний, медичний, діловий, рекламний, науковий та ін. Ядром інституційного дискурсу є спілкування основної пари учасників комунікації – вчителя й учня, ученого і колеги, журналіста та читача тощо [3, 325].

Кожен дискурс будується за певними правилами на підставі традиції наявних прецедентних явищ. Як згадувалося раніше, окрім структурних характеристик, дискурс має тонально-жанрові виміри. Кажучи про тональність дискурсу, слід мати на увазі такі параметри, як серйозність або несерйозність, повсякденність або ритуальність та інші взаємозв'язані характеристики [3, 82].

Політичний дискурс є одним із найважливіших різновидів інституційного дискурсу, будучи вираженням усього комплексу взаємин між людиною і суспільством. В академічному й епістемологічному контекстах аналіз політичного дискурсу (політичний дискурс-аналіз) не є остаточно сформованою дисципліною і насамперед функціонує як міждисциплінарний методологічний напрям, що інтегрує теорії та практики аналізу політичних текстів і загальнолінгвістичну методологію.

У лінгвістичній літературі політичний дискурс розглядають як багатоаспектне явище, комплекс елементів, які утворюють єдине ціле. Згідно з О. Й. Шейгал, політичний дискурс, як і інші види дискурсу, має два виміри – реальний і віртуальний. Реальний вимір, на думку дослідника, – мовна діяльність у певному соціальному просторі, а також мовні твори (тексти), що виникають у результаті цієї діяльності. Віртуальний вимір дискурсу – семіотичний простір, що охоплює вербальні і невербальні знаки, сукупним денотатом яких є світ політики [9, 56].

Ю. О. Сорокін визначає політичний дискурс через його співвідношення з ідеологічним дискурсом, називаючи його видовим різновидом останнього [7, 79].

У лінгвістичній літературі термін “політичний дискурс” уживають як мінімум у двох сенсах: вузькому і широкому. У широкому сенсі він містить такі форми спілкування, у яких до сфери політики належить принаймні одна зі складових частин: адресант, адресат, зміст, позамовний контекст повідомлення. У вузькому сенсі політичний дискурс – це різновид дискурсу, метою якого є набуття і здійснення політичної влади. До широкого розуміння дискурсу входить процес і результат породження і сприйняття текстів, а також екстралінгвістичні фактори, що впливають на їх породження, існування і сприйняття.

Отже, загальноприйнятого визначення політичного дискурсу нині не існує, тому ми пропонуємо розглядати його як вербальну комунікацію в певному суспільно-політичному і психологічному контекстах, учасники якої (адресант і адресат) виконують певні соціальні функції відповідно до їх залучення до політичного життя, яке і є предметом комунікації.

Досягнення мети будь-якого дискурсу ставить низку умов, найголовнішою з яких є можливість безпосереднього надходження потрібної інформації реципієнтові. У разі політичного дискурсу коло реципієнтів надзвичайно широке. На сучасному етапі існує можливість одноразової передачі інформації на великі відстані практично необмеженої кількості людей – можливість, що надають засоби масової інформації. Саме за допомогою мас-медіа здійснюється функціонування політичного дискурсу.

Дискурс мас-медіа розуміємо як мову учасників мас-медійного спілкування, що характеризує загальний мовний і культурний стан суспільства. Дискурс мас-медіа різноплановий, представлений в усній (радіомовлення, телебачення) і письмовій формі (газета, журнал), у різних жанрах. Деякі учені сумніваються в науковій обґрунтованості поняття “дискурс мас-медіа”, опираючись на відсутність достатньої кількості потрібних спільних характеристик. Так, А. О. Кибрик відзначає, що нині медійний дискурс в цілому навряд чи можна ідентифікувати як інваріант або навіть прототип у зв’язку з різноманітністю медійних контекстів, проте автор не заперечує стійкості характеристик окремих медійних жанрів, набір яких і можна взяти за основу, визначаючи поняття “дискурс ЗМІ” [4, 7]. Проте деякі лінгвісти обґрунтовують потребу виділення дискурсу мас-медіа в окремий клас на основі властивих йому характеристик, насамперед, функціональних (передача інформації, формування суспільної думки і т. ін.), незважаючи на жанрове, видове, модусне і т. п. розмаїття [2; 3; 1].

Висновки. Зважаючи на ці положення, можна виділити політичний медіа-дискурс як окремий вид, визначивши його складним комунікативним явищем, що виникає на перетині політичного дискурсу і дискурсу ЗМІ, містить вербалізований результат мовлення (текст), соціокультурні, прагматичні, психологічні умови його існування (контекст), а також відповідні мовні засоби у його складі.

Слід зазначити, що дискурс в цілому є складним і багатоаспектним явищем, вивчення якого вимагає вживання методології різних сфер знання, об’єднання зусиль учених задля визначення обсягу цього поняття, а також виявлення його значимих характеристик, розробки нових і вдосконалення наявних класифікацій, уточнення термінологічного апарату, об’єкта, предмета і проблематики дискурс-аналізу.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Текст, дискурс, речовий жанр: соотношение понятий / Ф. С. Бацевич // Вісн. Харк. ун-ту. – Х., 2001. – № 520. – Вип. 33 : Серія філологія. – С. 3–6.
2. Ван Дейк Т. А. К определению дискурса [Електронний ресурс] / Т. А. Ван Дейк // Психологическая сеть российского интернета. – 1998. – Режим доступа : <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Кибрик А. А. О смысле понятия “дискурс СМИ” / А. А. Кибрик // Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования : материалы 2-й междунар. конф. – М. : МАКС Прогресс. – 2008. – С. 29–37.
5. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Ваклер, 2003. – 277 с.
6. Солганик Г. Я. Стилистика текста / Г. Я. Солганик. – М. : Наука, 2003. – 256 с.
7. Сорокин Ю. А. Политический дискурс: попытка истолкования понятия / Ю. А. Сорокин // Политический дискурс в России. – М., 1997. – С. 75–88.
8. Ухванова-Шмыгова И. Ф. Дискурс-анализ в контексте современных исследований / И. Ф. Ухванова-Шмыгова // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов : сб. науч. тр. Вып. 3. / Белгосуниверситет; И. Ф. Ухванова-Шмыгова, А. А. Маркович, В. Н. Ухванов ; под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Минск, 2002. – С. 6–28.
9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 368 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : “Сов. энцикл.”, 1990. – 685 с.

Статтю подано до редколегії
20.10.2011 р.